

ПРОБЛЕМА МАНІПУЛЯЦІЙ У ВИСВІТЛЕНІ ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 1920–1930-Х РОКІВ

Після Другої світової війни українська еміграційна література в Україні стала доступною для масового читача аж наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. Саме тоді в періодичних виданнях («Україна», «Дніпро», «Дзвін» та інших) з'являються публікації творів (передусім – поезій) та літературознавчі представлення низки українських письменників-емігрантів. У той же час робляться перші серйозні спроби переосмислення українського літературного процесу ХХ століття, зокрема, й еміграційної літератури 1920–1930-х рр., яку передусім начебто репрезентує так звана «празька школа».

Однією з таких синтезуючих розвідок, де побіжно розглянута творчість і деяких поетів-емігрантів, стала досить розлога публікація 1990 р. М. Ільницького «Поетичні школи в західноукраїнському літературному процесі 20-30-х років ХХ ст.»¹. Згодом автор дещо розширив її та, назвавши «Західноукраїнська і еміграційна поезія 20-30-х років», опублікував 1992 р. окремою брошурою². А 1995 р. побачила світ монографія цього вченого під назвою «Від “Молодої Музи” до “Празької школи”», де вже

¹ Ільницький М. Поетичні школи в західноукраїнському літературному процесі 20-30-х років ХХ ст. / Микола Ільницький // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССХХІ : Праці філологічної секції. – Львів, 1990. – С. 156–170.

² Ільницький М. Західноукраїнська і еміграційна поезія 20-30-х років / Микола Ільницький. – К. : Товариство «Знання» України, 1992. – 48 с.

наявний окремих розділ «Поезія української еміграції міжвоєнного двадцятиліття»³.

Водночас 1990 року в журналі «Дзвін» М. Ільницький опублікував власний переклад українською мовою статті Б. І. Антонича «Поезія по цей бік барикади»⁴, що вперше побачила світ 1934 р. в польському журналі «Сигнали» (ч. 4-5). У ній буквально недавній (1933) випускник Львівського університету взяв на себе відповідальне завдання: представити польським читачам огляд західноукраїнської та еміграційної поезії останніх десятиліть. Зокрема, інтерпретуючи творчість поетів-емігрантів «воєнного покоління», Б. І. Антонич у своєму огляді стверджував, що «найвидатнішим» поміж ними є начебто Є. Маланюк, але «**першим** серед них виділяється [у перекладі з польської можна читати навіть «виривається» – М. К.]» Ю. Дараган, «що передчасно помер на туберкульоз (1894–1926)», а його «видана у Празі 1925 р. збірка “Сагайдак” із надзвичайною майстерністю і відчуттям слова містить у собі всі елементи, які згодом розвиватиме решта поетів еміграції: яскравий історизм, варяги, дикий степ, сонячний Дажбог, настрої вигнанця»⁵.

Очевидно, перебуваючи під впливом автора перекладеного огляду, М. Ільницький у статті «Поетичні школи в західноукраїнському літературному процесі 20-30-х років ХХ ст.» припускає, що «**першим** поетом Празької школи можна назвати Ю. Дарагана». Далі вчений уже стверджує, що «у творчості Дарагана окреслилися всі основні мотиви, які згодом розвинули інші представники цієї групи: відчуття історичних національних джерел, починаючи від слов'янського язичництва, княжої та козацької доби. Історія оживає в його творах не стільки як тематика, скільки як духовна, навіть психологічна категорія»⁶.

³ Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; Львів. обл. наук. метод. ін-т освіти. – Львів, 1995. – С. 196–317.

⁴ Антонич Б.-І. Поезія по цей бік барикади / Богдан-Ігор Антонич ; переклад М. Ільницького // Дзвін. – 1990. – № 5. – С. 114–116.

⁵ Там само. – С. 116.

⁶ Ільницький М. Поетичні школи в західноукраїнському літературному процесі 20-30-х років ХХ ст... – С. 165–166.

Подібних (чи навіть аналогічних) тверджень із цього приводу М. Ільницький буде дотримуватися й у дослідженні «Західноукраїнська і еміграційна поезія 20-30-х років», але там він безпосередньо посилатиметься на цитований уже висновок Б. І. Антонича зі статті «Поезія по цей бік барикади»⁷. Правда, у книзі «Від “Молодої Музи” до “Празької школи”» дослідник також стверджуватиме, що **«перший»** поет, в якого виразно окреслився комплекс ідей і почувань, характерний для “пражан”, – Юрій Дараган». Проте, дещо уточнить власну позицію стосовно твердження Б. І. Антонича, не посилаючись на нього:

Якщо пристати на думку про те, що поезія Ю. Дарагана містить усі елементи, які пізніше розвивали інші поети еміграції, власне «празької школи», то треба додати, що кожен з цих поетів знаходив свій мотив, який став у його творчості домінуючим і був доведений до поетичної концепції, яка має свою образну домінуючу і певний комплекс художніх засобів.⁸

Згодом, уже навіть не дослуховуючись до цих зауважень М. Ільницького, деякі інші історики літератури, зокрема, посилаючись безпосередньо й на вже цитоване твердження Б. І. Антонича, навіть стверджуватимуть, що Ю. Дараган – **«родоначальник»** «Празької школи» та «мав великий вплив на творчість її поетів саме **історіософськими** мотивами»⁹. Цікаво, що остання цитата взята зі шкільного підручника, отож уже виростає ціле покоління, яке, очевидно, переконане в абсолютній достовірності подібних тверджень.

У ще одному шкільному підручнику також знаходимо цитований виїмок зі статті Б. І. Антонича про Ю. Дарагана, який по праву вже можна вважати «крилатим», але йому передують такі твердження автора:

Першими ластівками на небосхилі «празької школи» були збірки Галі Мазуренко «Акварелі» та Ю. Дарагана «Сагайдак». Якщо книжечка

⁷ Ільницький М. Західноукраїнська і еміграційна поезія 20-30-х років... – С. 26.

⁸ Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи»... – С. 201–202.

⁹ Українська література : підруч. для 11 кл. загальноосв. навч. закл. / Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. Г. Ковальчук ; за заг. ред. Г. Ф. Семенюка. – 3-тє вид. – К. : Освіта, 2006. – С. 172.

Галі Мазуренко, позначена безпосередністю переживань, не вплинула на творчість «пражан», то дебют Ю. Дарагана сприймався їхнім заспівом.¹⁰

Тут важливо уточнити, що у список «перших ластівок» не потрапили, наприклад, збірки «Стилет і стилос» Є. Маланюка та «Світлість» Ю. Липи, які побачили світ також 1925 р. Зокрема, якщо вже бути абсолютно точним, то збірка Є. Маланюка була надрукована орієнтовно на півроку швидше за Дараганову. Врешті, не забуваймо про Маланюкову збірку «Гербарій», яка хоч і побачила світ 1926 р., але до друку була готова вже наприкінці 1924 р. Чи знав про це передусім Б. І. Антонич? Повинен був би, раз узявся презентувати, зокрема, українську еміграційну поезію та ще й на міжнародному рівні. І, наприклад, про рік виходу збірки «Стилет і стилос» Є. Маланюка він знав достеменно, бо зазначив його у статті. Отож виникає перший серйозний сумнів у об'єктивності Антоничевих оцінок, зокрема, української еміграційної поезії 1920–1930-х років, а подальше прочитання огляду його тільки поглиблює та навіть викликає засторогу до розстановки акцентів у суб'єктивно залученому автором фактажі.

Потрібно також зауважити, що в 1920–1930-х рр. подібні до Антоничевого огляди час від часу з'являлися як в українських, так і чужомовних виданнях. Характерною їх ознакою часто був інтерпретаційний суб'єктивізм, що міг обумовлюватися як **недосконалим вивченням** автором об'єкту дослідження, так і його певною **ідеологічною заангажованістю**, а також багатьма іншими чинниками. Коли, наприклад, такий огляд належав практикуючому письменникові, особливо молодому, то його часто могло спокушати й бажання «звести рахунки» із власними опонентами (зокрема, з тими, що мали необережність критично висловитися про його творчість). Про все це дуже добре знав і Б. І. Антонич, бо того ж таки 1934 р. опублікував у журналі «Дажбог» «Сторінку літературної скандалістики», де у фейлетонічній манері навів цілу низку,

¹⁰ Українська література, 11 кл. : підруч. для серед. загальноосвіт. шк. / Р. В. Мовчан, Ю. І. Ковалів, В. Ф. Погребенник, В. Є. Панченко ; за загал. ред. Р. В. Мовчан. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 1998. – С. 32.

на його думку, неточностей та суб'єктивних оцінок, віднайдених у огляді сучасної йому української літератури, який опублікував чернівецький тижневик «Самостійність». Зокрема, з цього приводу він зазначав: «Виявилось, що поважна, серйозна на перший погляд літературна стаття є ні більше, ні менше, тільки скандальною хронікою “молодого Парнасу”»¹¹.

Застереження недавно дипломованого славіста надзвичайно важливе й для сучасних літературознавців, що часто послуговуються цитатами з різних джерел «на віру», не піддавши їх менш-більш об'єктивному аналізу. Особливо воно актуальне для дослідження українського літературного процесу 1920–1930-х рр., який надзвичайно строкатий ідеологічними вподобаннями письменників та літературних критиків, що їх часом вони могли додати легко змінювати.

Елементи **зумисне суб'єктивної інтерпретації** (по суті – **маніпуляції**) виявити значно важче (їх завжди можна окреслити як фактологічні, оціночні, прогностичні чи ще якісь «**помилки**»), аніж елементи **ідеологічної упередженості**. І чим більш талановитий автор, тим вони приховані в його тексті значно глибше. Бо, як інтелектуал, він розуміє, що відкрито вступати з опонентом у вербальний двобій можна лише в тому випадку, коли «**правда**» на твоєму боці, тобто коли наявна достатня кількість неспростовних (**фактологічних**) доказів для відстоювання власної позиції. В іншому випадку потрібно вдаватися до низки маніпулятивних засобів, зокрема, шукати оту «**ахіллесову п'яту**» візаві, а вразити її можна й опосередковано, наприклад, через когось. Важче боротися з групою людей (колективом), але й тут можна дати собі раду. Надзвичайно цікаво, що молодий Б. І. Антонич і це знав та навіть давав поради з цього приводу старшому й на той час уже знайомому в українських колах І. Огієнкові (майбутньому митрополитові Іларіону).

Так, 1935 р. в листі до «Високодостойного Пана Професора» львівський поет радить йому не звертати уваги на опублікований

¹¹ Антонич Б. І. Повне зібрання творів / Богдан Ігор Антонич ; [передмова Миколи Ільницького ; упорядкування і коментарі Данила Ільницького ; редактори : І. Старовойт, М. Старовойт]. – Львів : Літопис, 2009. – С. 632.

про нього в журналі «Назустріч» анекдот. «Виступати проти “Назустрічі” недоцільно, – повчає далі І. Огієнка молодий Б. І. Антонич, – тоді не знати проти кого саме виступають. Натомість, коли хто хоче, може висловити свою думку про діяльність окремих осіб», – бо, як сказано вище, – «що інше особисті порахунки деяких авторів»¹².

Тими, з ким мав би звести поодинці «особисті порахунки» професор І. Огієнко, як не важко здогадатися із змісту листа, були, очевидно, нові «покровителі» Б. І. Антонича – професори М. Рудницький та В. Сімович, що зарахували його разом із молодим С. Гординським до чільних співробітників недавно утвореного журналу «Назустріч». Між іншим, ще недавно (1934) критикованого, зокрема, разом із його співробітниками С. Гординським та М. Рудницьким, Б. І. Антоничем у опозиційному журналі «Вісник»¹³. Водночас такою дещо маніпулятивною порадою молодий поет якби відсторонює критичний «обстріл» І. Огієнком того журналу, де він (Б. І. Антонич) має намір активно працювати, скеруюючи його на конкретну особу. Більш того, з листа випливає, що Б. І. Антонич начебто був інформатором головного редактора конкуруючого журналу «Наша культура», у якому також мав намір друкувати свої твори. Та не це головне.

Для нас важливо, що в листі до І. Огієнка Б. І. Антонич розкриває одну зі схем зведення «особистих порахунків», зокрема, між активними учасниками літературного процесу 1920–1930-х рр.: «виступати» не проти досить абстрактного «цілого» (наприклад, колективу, організації тощо), а проти **окремих одиниць**, що входять до нього. І ото авторове «коли **хто** хоче» досить прозоро дає зрозуміти, що з цією метою ображений (чи ідеологічний опонент тощо) може користуватися послугами, так би мовити, **третьої сторони**. Врешті, можна скористатися й **утаємниченим псевдонімом** чи **криптонімом**, як робив це, між іншим, сам Б. І. Антонич, зокрема, у журналі «Вісник» (але був викритий вчорашніми співниками¹⁴), або ж критикований ним автор (утаємничений «А. О.»)

¹² Там само. – С. 719.

¹³ Там само. – С. 616–618.

¹⁴ Там само. – С. 896–898.

у чернівецькому тижневику «Самостійність». Але можна «виступити» й відкрито, зводячи «особисті порахунки» через висловлювання «**своєї думки** про діяльність **окремих осіб**». Отож «своя думка», що її звично сприймаємо, як суб'єктивну інтерпретацію, може бути також і вдало замаскованим («вмонтованим» в загалом цілком об'єктивні твердження) зведенням порахунків між прихованими опонентами. Особлива небезпека ймовірного використання різних маніпулятивних засобів може критися у висловлюваннях письменників про сучасних їм братів по перу, особливо, коли мова заходить про західноукраїнську та еміграційну літературу 1920–1930-х рр.

Так, якравим прикладом «літературознавчих» маніпуляцій може служити опублікована 1935 р. в журналі «Назустріч» розлога стаття-рецензія «Чотири реторти лірики» тодішнього Антоничевого «товариша», але ще вчора об'єкта його публічних насмішок, у тому числі й за «комунофілство» та оспівування «червоних прапорів»¹⁵, – С. Гординського. Давши неймовірно високу оцінку нещодавно опублікованим книгам Б. І. Антонича, Н. Ливицької-Холодної та Ю. Косача, що, нагадаємо, на той час стали його ідейними (чи навіть ідеологічними?) однодумцями, С. Гординський аж наприкінці взявся «рецензувати» останню збірку Є. Маланюка – найвидатнішого на той час українського поета еміграції (врешті, й Західної України), хоч би за визначенням більшовицьких ідеологів та й, зокрема, самого Б. І. Антонича.

Розпочав свою роботу львівський поет-критик-маляр багатозначним вступом, який, з огляду на його «викривально-методологічне» значення, вартує повного цитування:

Спочатку, соромно признатись, майнула в моїй голові **геніальна** ідея – написати про «Земну Мадонну» Євгена Маланюка – **методом** самого Маланюка. Себто: витягнути кілька мені потрібних цитат, витолкувати їх по-своєму, хоча б найближчі рядки це й заперечували, все решта промовчати і так виставити викривлений образ тієї збірки. Можна було б теж, для відміни, посягнути до попередніх його збірок, витягнути звідтіля «ізраїльтянку з біблійногарними» (ви ж подумайте: націоналістичний поет – а тут альянс з семіткою!), або

¹⁵ Там само. – С. 617.

з більшовицьких «Відомосці Літерацкіх» витягнути його вірш, де недвозначно пропагується орієнтацію на Європу почерез євразійські Належки, або... – але лишаю ці **методи** тим, кому з них вигідніше. Дроброї поезії це все одно не обезцінить, а про злу й говорити не варто.¹⁶

Не будемо тут вступати в якусь дискусію зі С. Гординським, бо його перу згодом належатиме ще кілька публікацій про Є. Маланюка, які є одними з найбільш глибокодумних розвідок про поета та які своїм змістом самі заперечують колишні «геніальні ідеї» критика¹⁷ (врешті, через кілька років обидва поети також начебто стануть друзями). Та, дійсно, **підтасовування фактів** – одна з найпоширеніших тактик, яку використовують опоненти як для зведення «особистих поррахунків», так і для ідеологічних маніпуляцій. Не важко здогадатися, що, очевидно, таку «методу» С. Гординський начебто приписав Є. Маланюкові, аби передусім натякнути про його рецензію на першу збірку «Привітання життя» Б. І. Антонича, яка 1932 р. була опублікована у «Літературно-науковому віснику» (далі – ЛНВ). У статті «Лабораторія Антонича», що наприкінці 1930-х побачила світ у варшавському журналі «Ми», на той час також уже опозиційному до Є. Маланюка, С. Гординський знову згадав першу збірку Б. І. Антонича та дорікнув тим «критикам, що крякали над цією книжкою віршів, як надто літературницькою, замало поетичною»¹⁸. Звичайно, першим і «найвизначнішим» «вороном» (можливо, «качкою» чи «жабою», бо, як стверджують тлумачні словники вони також – «крякають»?) у тому списку «критиків-крякунів» мав би бути Є. Маланюк, хоч на початку статті, услід за своїм опонентом, й сам С. Гординський визнав, що «вида-на 1931 р. книжка віршів Б. І. Антонича “Привітання життя” була за своїм характером зовсім учнівська; чути було тут намацування ґрунту, уперту боротьбу із словом, з його неподатливістю входити в потрібні молодому поетові рамки форми»¹⁹. Далі С. Гординський,

¹⁶ Гординський С. На переломі епох : літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади, листи / Святослав Гординський ; упорядкув., наук. ред., післямова Р. Лубківського. – Львів : Вид-во «Світ», 2004. – С. 265.

¹⁷ Там само. – С. 204–209; 236–241; 338–339.

¹⁸ Там само. – С. 166.

¹⁹ Там само. – С. 165.

як і Є. Маланюк у своїй рецензії, звернув увагу загалом на занадто претензійний «вибір сонету для перших поетичних спроб»²⁰ тощо.

Маланюкові рецензії також потребують окремого детального аналізу, аби підтвердити чи спростувати підозріння С. Гординського у пересмикуванні поетом-критиком фактів, у тому числі й із першої збірки Б. І. Антонича. Скажімо, рецензент буквально змушений був звернути увагу на випадки «перелицьовування» (а можна було говорити й про «плагіат») молодим Антоничем творів К. Вежинського (між іншим, приятеля Є. Маланюка) та Р. Кіплінга тощо. Але загальний тон статті-рецензії, зокрема, її «дидактичне» обрамлення, все ж дещо спантеличують уважного читача та дійсно спонукають до підозрінь стосовно використання і Є. Маланюком деяких маніпулятивних засобів у висвітленні творчості поета-початківця. Врешті, рецензент навіть оправдовувався, чому здійснив досить детальний аналіз дебютної збірки Б. І. Антонича:

Коли зупинимося довше з приводу ніби такої малої події, як поява чергової книжечки віршів, то роблю це в цілі запобігання на майбутнє. Та ще хіба тому, що особистість автора – хоч і дуже неясно зарисована в його віршах – робить скорше симпатичне, аніж антипатичне вражіння, ц. т. відношення п. Антонича до поезії є скорше щирим, аніж спекулятивним.²¹

Водночас вартує з'ясувати, чому взагалі Є. Маланюк узявся рецензувати дебютну збірку фактично тоді мало кому знаного молодого поета зі Львова? Відповідь на це питання можна прогледіти в листах Є. Маланюка до Є. Ю. Пеленського. Очевидно, саме останній (зокрема, на той час також приятель Б. І. Антонича) відіслав її до Варшави, напевно, сподіваючись на позитивну рецензію, яку планував помістити у редагованому ним журналі «Вогні». Зрозуміло, з цілої низки причин (у тому числі й уже названих) Є. Маланюк не мав наміру писати хвалебну рецензію, а критичну Є. Ю. Пеленський просто не помістив би в редагованому ним журналі. І так воно й сталося. У «Вогнях» Маланюкова рецензія з'явилася

²⁰ Там само. – С. 166.

²¹ Маланюк Є. Б. І. Антонич. «Привітання життя» – книжка поезій, 1931. Львів. Стр. 64. В-ва не зазначено / Е. М. // ЛНВ. – 1932. – Кн. 5.– С. 477.

без жодного згадування імені Б. І. Антонича та його віршів. Вона була опублікована під назвою «Ще одна порада»²² та фактично перетворилася на своєрідні Маланюкові настанови молодим літераторам. Імовірно, передбачаючи подібні маніпуляції, Є. Маланюк відіслав рецензію не до «Вогнів», а до ЛНВ. Там вона пролежала щонайменше три місяці. Врешті, рецензія Є. Маланюка побачила світ аж у травневому числі журналу, редагованого Д. Донцовим, але з такою приміткою, що передувала тексту публікації: «Не поділяючи в **цілості** [виділення – «Редакції»] думок автора замітки про рецензовану книжку, містимо цю замітку з огляду на її загальніше значіння – *Редакція*»²³.

Звичайно, не всім читачам ЛНВ ставало зрозумілим, що ота начебто колективна «Редакція» не що інше, як одноосібне рішення Д. Донцова. Але, зокрема, у львівських літературних колах це добре знали. Таким чином, головним редактором ЛНВ також був створений маніпулятивний прецедент, який варто розглянути детальніше. Надрукувавши таку, здавалося б «демократичну», примітку, Д. Донцов начебто продемонстрував: 1) у редагованому ним журналі не він одноосібно править, а цілий колектив редакторів; 2) Є. Маланюк несправедливо (суб'єктивно, упереджено тощо) проінтерпретував збірку початкуючого львівського поета Б. І. Антонича; 3) сам Д. Донцов позитивно (можливо, й навіть високо?) оцінює збірку початківця; 4) між головним редактором ЛНВ (чи то пак – «редакцією») та співробітниками журналу існують демократичні взаємини, отож вони можуть мати міркування, які не співпадають із думкою Д. Донцова.

Та найголовніший натяк-висновок, який, очевидно, мав би зробити читач «замітки» (зауважмо, навіть не рецензії; а сам автор у листі до Є. Ю. Пеленського вважав свою роботу навіть – «статтею»²⁴) та «редакційної примітки» до неї: Є. Маланюк боїться конкурентів, тому применшує (пригноблює) талант молодих

²² Маланюк Є. Ще одна порада / Євген Маланюк // Вогні. – 1932. – Ч. 10 (19). – С. 5.

²³ Маланюк Є. Б. І. Антонич. «Привітання життя»... – С. 475.

²⁴ Крупач М. Листи Є. Маланюка до Є.-Ю. Пеленського. Рік 1932 / Микола Крупач // Українське літературознавство : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Вип. 65. – С. 229.

поетів, а Д. Донцов начебто плакає та опікується ними, бо, наприклад, того ж таки 1932 р. вірші Б. І. Антонича з'явилися на сторінках ЛНВ. Правда, тільки тоді й було їх аж – два («Ваймар» та «Привітання життя»²⁵). Згодом, зокрема, під псевдонімом Зоїл, Б. І. Антонич ще з'явиться на сторінках відновленого «Вісника», але досить швидко за його публікацію в журналі «Дажбог» «квазівеселого фейлетону» Д. Донцов оголосить про відлучення («відчеплення») автора від свого видання (офіційно начебто за згадування «Вісника», а насправді за образу О. Теліги²⁶). Б. І. Антонич знову опиниться на політичному «роздоріжжі». І це буде той же 1934 – рік написання статті «Поезій по цей бік барикади».

Водночас варто згадати, що ще під час перебування Є. Маланюка в таборах інтернованих між ним і Д. Донцовим зав'язалася дискусія щодо оцінки творчості початкуючих поетів. Того часу головний редактор ЛНВ був не надто милостивий до початківців, а Є. Маланюк їх захищав²⁷. Тепер вони начебто помінялися ролями. Очевидно, і про це знав С. Гординський, коли брався так пристрасно оцінювати Маланюкову збірку «Земна Мадонна». І відчутно це вже із самої назви п'ятої частини рецензії – «Мадонна в академічному фотелі».

Проте, як було вже проілюстровано, навіть сам С. Гординський у різні часи по-різному ставився не тільки до творчості Є. Маланюка, але й Б. І. Антонича. З цього приводу М. Ільницький, підкреслюючи «критичний хист» С. Гординського на сторінках журналу «Назустріч», усе ж зауважив:

Щоправда, не завжди за каталогом образів критик умів побачити світ поета як естетичну систему, прогнозувати його подальший розвиток. Так, рецензуючи збірку Є. Маланюка «Земна Мадонна», він назвав її посередньою і висловив припущення, що цей поет «ніколи вже не дасть нічого не сподіваного й нового», а з приводу поезії

²⁵ Ясінський Б. Літературно-науковий вістник : покажчик змісту: Том 1-109 (1898-1932) / Богдан Ясінський. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 27.

²⁶ Теліга О. Листи. Спогади / Олена Теліга ; упорядник Н. Миронець. – К. : В-во імені Олени Теліги, 2004. – С. 184–185.

²⁷ Крупач М. Дмитро Донцов та Євген Маланюк: перше полемічне перехрестя / Микола Крупач // Вісниківство: літературна традиція та ідеї : зб. наук. праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 49–58.

Б. І. Антонича писав, «що його досконалі метафори часто нічого не висловлюють, непотрібно прикривають імлюю речі, які саме треба б лірикові відкрити». Але ж навіть великі люди, – підсумував учений, – **помиляються** у своїх оцінках і прогнозах.²⁸

Отже, такі «прикrostі» в двозначному трактуванні С. Гординським творчості одних і тих самих поетів М. Ільницький називає (можливо, з делікатності?) «**помилками**» «великих людей». Але чи в дійсності це «помилки»? Можливо, у них якраз і наявні елементи маніпуляцій, зокрема, підтасовування фактів, у чому сам же С. Гординський намагався звинуватити Є. Маланюка?

Стаття з критичними зауваженнями щодо творчості Б. І. Антонича, на яку посилається М. Ільницький, була надрукована 1937 р. Очевидно, на той час обидва львівські поети знову щось не поділили між собою. Але от у лютому 1935 р., коли для другого числа журналу «Назустріч» готувалася стаття «Чотири реторти лірики», з явними нападами проти Є. Маланюка, С. Гординський та Б. І. Антонич начебто були «товаришами».

Так, зберігся лист С. Гординського до Б. І. Антонича, який датований 16 лютим 1935 р. й відправлений із Варшави, де, нагадаємо, жив тоді і Є. Маланюк. Виявляється, що С. Гординський їздив туди з таємною місією, аби, зокрема, навести контакти й з опозиційною тоді до Є. Маланюка групою літераторів, що об'єдналися навколо варшавського журналу «Ми» (до неї, нагадаємо, зокрема, входили також Н. Лівачька-Холодна та Ю. Косач, збірки яких, як і Антоничеву, у лютому 1935 р. високо оцінив С. Гординський у своїй статті «Чотири реторти лірики»). Звертаючись до Б. І. Антонича чомусь не звично по-галицьки «пане», «добродію» чи якось подібно, а дещо суто по-радянськи – «товаришу», С. Гординський, буквально як «резидент» своєму «агентові», повідомляє: «Але ті інформації, що їх Вам даю – розуміється тільки для Вас, бо не треба розголошувати, а робити». Серед «інформацій» є й така: «Я багато говорив, з багатьма особами бачився. Маю деякі цікаві детальки про Є. Маланюка, знаю скільки й

²⁸ Ільницький М. Літературно-критична думка 20-30-х рр. ХХ століття в Західній Україні / Микола Ільницький // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років: хрестоматія. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 21–22.

які польські журнали йому платять місячні пенсії, кілька «Вісник» [...] і т. д.»²⁹.

Отож, приступаючи до рецензування збірки «Земна Мадонна», С. Гординський устиг звинуватити Є. Маланюка в пересмикуванні фактів, але сам начебто відмовився від власної «геніальної ідеї». Та, як бачимо, це була тільки його декларація, радше – **випереджуючий удар**, аби застрахувати себе він подібним звинувачень у суб'єктивності (аналогічно, маючи намір звинуватити Є. Маланюка у співпраці з більшовиками, перед тим, у рецензії на збірку Б. І. Антонича, С. Гординський у дужках заявив щодо себе: «Коли цей погляд випадково зійдеться з подібною гадкою якогось соціолога – це ще не доказ, що я **більшовицький агент**»³⁰).

Загалом фаховий літературознавець зауважить у рецензії цілу низку підтасованих фактів та упереджених інтерпретацій, що начебто складають **авторську думку** критика. Урешті, С. Гординський мав право на будь-яку критичну думку щодо творчості поетів. Але в цій рецензії Є. Маланюк не просто натяками звинувачений у не-націоналістичності власних поглядів (вступив у «альянс з семіткою!»), а, як націоналіст, мав бути антисемітом; не тільки співпрацює з «більшовицькою» газетою в Польщі, але ще й начебто оспівує столицю ворожої націоналістам держави тощо), а фактично поетові було пред'явлено звинувачення в колабораціонізмі та манкуртстві. Та й цих критичних ударів, нанесених Є. Маланюкові, С. Гординському здалося замало, він далі впустив у хід буквально, як для поета, – смертельні.

Свого часу Ю. Шевельов написав статтю під назвою «Донцов ховає Донцова»³¹, де насправді вербальним «гробокопачем» для колишнього редактора ЛНВ та «Вісника» виступав сам автор статті. Такий метод маніпулювання громадською думкою з метою знецінити заслуги конкретної особи чи навіть цілого покоління

²⁹ Літературно-мистецький журнал «Ми» (1933–1939) : систематичний покажчик змісту / уклад. О. В. Рудюк ; передм. Д. Я. Ільницького ; НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаніка. – Львів, 2011. – С. 67–69.

³⁰ Гординський С. На переломі епох... – С. 261.

³¹ Шевельов Ю. Донцов ховає Донцова / Юрій Шевельов // Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеологія : у 3 т. – Харків : Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 52–87.

однодумців, який, на жаль, присутній і в літературознавстві, умовно назвемо «**заживопогребальним**». Завдання такої маніпуляції переконати оточуючих, що опонент вже перетворився на «живого трупа» з неможливим в подальшому творчим зростанням, отож на його місце мають прийти нові (переважно **молоді**) потенційні сили.

Цей метод, зокрема, використав і сам Д. Донцов у статті «Криза нашої літератури», що 1923 р. була опублікована у ЛНВ. Дивлячись песимістично на старше покоління тодішніх українських письменників, автор статті патетично заявив: «Трупів не воскресити! Калік не підвести... Але молодша генерація, що живе споминами боротьби, не неволі, повинна (в згоді з генієм пробудженої нації) ломити нові стежки в пралісі нашої духовності» і т. д.³². Є. Маланюк начебто (так, зокрема, вважає багато літературознавців) був «мобілізований» тим Донцовським кличем, тому в 1920-х рр. і став провідним українським поетом не тільки в еміграції, але й на Західній Україні. І от уже в середині 1930-х С. Гординський, немовби від імені свого покоління, береться відправити його на «почесну пенсію», а по суті – «**заживо погребти**» його талант. Не менш патетично, аніж свого часу Д. Донцов, він виніс «вердикт» майбутній творчості поета, фрагмент якого процитував, зокрема, М. Ільницький у своїй статі й зарахував до «помилко» «великих людей»:

[...] Маланюк, що ще певно дасть не один майстерний вірш, **ніколи вже не дасть нічого несподіваного й нового** [виділення – С. Г.]. Ми вже знаємо його всього наскрізь, круг його емоцій та замилювань, знаємо, по яких рейках ходять поїзди його творчості, але водночас починаємо спостерігати, як він відстає вже від сучасності. Це яскраво виступає на тлі необчесленної своїми поетичними спромогами молоді поезії, що, зрештою, багато завдячує Маланюкові щодо змісту³³.

Прогностичне байкарство С. Гординського-літературознавця знову дуже швидко розвіялося: саме «необчесленної своїми поетичними спромогами молоді поезії» у 1930-х рр. український читач так і не дочекався, з'явилися окремі одиниці, серед яких і

³² Донцов Д. Криза української літератури / Дмитро Донцов // ЛНВ. – 1923. – Кн. 4. – С. 370.

³³ Гординський С. На переломі епох... – С. 266.

сучасні літературознавці однією з найяскравіших визнають по-стать – Б. І. Антонича. Врешті, саме про це, очевидно, й натякав С. Гординський, враховуючи хоч би композицію його статті, де він першим узявся вихвалити нову (другу) збірку львівського поета.

Водночас важливо наголосити й на тому, що піддаючи сумніву «націоналістичність» поглядів та дій Є. Маланюка, львівський поет-критик намагався підірвати авторитет не тільки так званої «націоналістичної» літератури, а й націоналістичного руху в цілому. І робив це він у кількох площинах. Зокрема, він висміяв «надуманість та месіаністичне позування» Є. Маланюка, яке начебто було присутнє в його інших збірках, що побачили світ після «першої», «найсвіжішої із усіх досі виданих»³⁴. Звісно, першою Маланюковою збіркою С. Гординський вважав збірку «Стилет і стилос», яку чомусь датував 1924 р., тобто не роком її реального виходу в світ, а роком, яким датовані там останні вірші. «Про другу збірку, “Гербарій”, – категорично, але водночас якось не надто зрозуміло заявив критик, – можна не згадувати»³⁵. Знаємо, що 1924 р. – це рік початку співпраці Є. Маланюка з ЛНВ. Отож, очевидно, натяк мав би бути зрозумілим: пішовши на співпрацю з націоналістичним журналом, Є. Маланюк «заразився» від Д. Донцова надуманими «месіаністичними» ідеями, які згодом трансформував й у власну творчість, зокрема, й у другу збірку «Гербарій».

І отут С. Гординський проявив уже фахову некомпетентність. Якраз обидві збірки Є. Маланюка, нагадаємо, складаються з віршів 1920–1924 рр., тобто ще довісниківського періоду. Більш того, збірка «Гербарій», за задумом автора, повинна була побачити світ першою. Отже, наявний у ній «месіанізм» мав бути притаманний Є. Маланюкові, зокрема, в таборовий період творчості. Та головне, що, аби якнайболючіше вразити опонента, говорячи про Маланюків «месіанізм», С. Гординський стверджував, що «натяки на нього в ті часи висміяв немилосердно в своєму вірші Дараган»³⁶.

Виникає надзвичайно важливе запитання: на який «немилосердний» вірш Ю. Дарагана посилається С. Гординський? У збірці

³⁴ Там само. – С. 265.

³⁵ Там само. – С. 266.

³⁶ Там само. – С. 265.

«Сагайдак» його точно немає. Та й після довготривалого пошуку в періодичних виданнях того часу віднайти такого не вдалося³⁷. Навпаки, у журналі «Веселка» знаходимо поетичний «Лист» Ю. Дарагана, у якому автором начебто високо оцінена творчість Є. Маланюка³⁸. Правда, 1980 року Б. Бойчук опублікував «сенсаційний» вірш начебто Ю. Дарагана проти Є. Маланюка³⁹. Але звідки (щонайменше на початку 1935 р.) міг про нього дізнатися С. Гординський?

Як би там не було, але у статті С. Гординського маємо натяк на ймовірне використання ще одного маніпулятивного засобу, який можна зустріти й у літературознавстві: так би мовити, «**воскресіння-з-мертвих**» дещо, на жаль, уже призабутого попередника, якому приписують достоїнства лідера, першопрохідця і тому подібне. Особливо «діяльним» є такий засіб, коли прізвище «воскрешеного» взяте з «мартирологу» нації (народу). І вже зовсім «убійчим» він стає, якщо для маніпуляції «воскрешають» близьку для критикованого опонента людину (наприклад, друга, однодумця тощо). Звичайно, така маніпуляція часто глибоко прихована в контексті, але, враховуючи її поверхневу «сакральність», вона, як правило, діє безвідмовно на підсвідомість реципієнта, бо переважна більшість людей і думки не допускають, що для зведення ідеологічних чи навіть «особистих порухунків» можна активно «запрягати» вже мертвих.

Отож, не виключено, аби якнайболючіше «вдарити» по людській гідності опонента й тим самим знецінити його попередню працю, С. Гординський також вдався до абсолютно недопустимого засобу: «висміяв» його начебто «сміхом» мертвого Ю. Дарагана, якого, знаємо, Є. Маланюк високо цінував та вважав за свого «любого побратима»⁴⁰.

Водночас, маючи документальні свідчення про начебто «антималанюківський альянс» щонайменше між двома молодими

³⁷ Дараган Ю. «Я мрійливий і пестливий...»: [зібрані вірші та переклад, що не ввійшли до збірки «Сагайдак»] / Юрій Дараган; публікація М. Крупача // Дзвін. – 2001. – Ч. 8. – С. 23–29.

³⁸ Дараган Ю. Лист. Євгенові Маланюкові / Юрій Дараган // Веселка. – Ч. 4-5-6. – С. 7.

³⁹ Бойчук Б. Два штрихи / Богдан Бойчук // Сучасність. – 1980. – Ч. 1. – С. 66.

⁴⁰ Маланюк Є. Поезії / Євген Маланюк; упорядк. та передмова Т. Салиги. – Львів: УПІ ім. І.Федорова; «Фенікс Лтд», 1992. – С. 37.

львівськими поетами (Бо для чого тоді С. Гординському потрібно було звітувати Б. І. Антоничеві щодо збору інформації проти Є. Маланюка?), виникає також цілком умотивований сумнів: а можливо, і Б. І. Антонич так само у власній статті змалював дещо маніпулятивну візію генези української еміграційної поезії, аби в запропонованому ним ракурсі бачення передової постаті Ю. Дарагана хоч трохи «відсунути» на задній план Маланюкову? Адже знаємо, привід для такого маніпулювання був: Є. Маланюк не надто схвально відгукнувся про першу збірку Б. І. Антонича та мало не звинуватив її автора у плагіаті.

Врешті, не забуваймо, що, зокрема, у «Слові при роздачі літературних нагород дня 31 січня 1935» з промовистою назвою «Становище поета», Б. І. Антонич прилюдно зробив знецінювальний закид творчості поетів-націоналістів, а передусім Є. Маланюка, не називаючи його прізвища: «Я не мандолініст ніякого гуртка. Не вистукую верлібрів на барабані дерев'яного патосу. Знаю добре, що **криця** й бунтарство, котурни й сурми наших поетів це здебільша векселі без покриття»⁴¹. Тут важливо зазначити, що перед тим у листі саме до Б. І. Антонича від 6 березня 1934 р. О. Теліга так само вжила вислів «**крицеві** поети» з явно негативною конотацією, натякаючи передусім на Є. Маланюка⁴². Нагадаємо, що лексема «**криця**» та утворені від неї словоформи належать до індивідуально-опорних у поетичній творчості Є. Маланюка й ужиті там декілька десятків раз.

Не є нашим завданням давати тут якусь політичну, а особливо моральну оцінку діям поетів-критиків. Та, оскільки вже публічним став лист, із якого явно випливає зацікавленість С. Гординського, як і, очевидно, Б. І. Антонича, зокрема, у зборі інформації проти Є. Маланюка, то, закономірно, їх твердження про цього поета потребують скрупульозного аналізу, бо в них можуть бути наявні не тільки суто суб'єктивні, але ймовірно і маніпулятивні висловлювання. Врешті, цілком підтримуємо цитоване спостереження М. Ільницького про «великих людей», що «**помиляються**

⁴¹ Антонич Б. І. Повне зібрання творів... – С. 651.

⁴² Теліга О. Листи. Спогади... – С. 183, 185.

у своїх оцінках і прогнозах». Тому також допускаємо, що, можливо, у твердження Б. І. Антонича (як, наприклад, і С. Гординського) вкрався й суто фактологічні помилки, а можливо, вони і справді незаперечні. Більш того, можливо, саме за Ю. Дараганом варто таки закріпити статус – **«родоначальника»** – «Празької школи», якщо така дійсно була?

У будь-якому випадку, аби відповісти на порушені запитання, передусім необхідно здійснити порівняльно-фактологічне дослідження генези української еміграційної літератури 1920–1930-х рр. загалом (а не тільки окремо поезії), звичайно, залучаючи до нього й текстові джерела безпосередніх учасників цього процесу й пізніших дослідників. Водночас не потрібно забувати, що в ідеологічно-політичних і особистісних протистояннях письменники та вчені (навіть сучасні) могли з приводу певної проблеми висловлювати не тільки суб'єктивну думку чи просто помилятися, але й вдаватися до приховано маніпулятивних засобів, які (хоч часом надзвичайно важко) усе ж можна виявити лише методом фактологічної ретроспекції.

Оскільки саме стаття Б. І. Антонича «Поезія по цей бік барикади» стала одним з основоположних джерел у сучасному літературознавстві при інтерпретації, зокрема, генези української еміграційної літератури 1920–1930-х рр., то для початку хоч би деякі твердження, наявні у ній, потребують ретроспективної перевірки на достовірність викладеного фактажу.